

Musul Meselesini Kürt Meselesinden Ayrı Düşünebilir Miyiz?

Çetin Poyraz

Related papers

[Download a PDF Pack](#) of the best related papers

["I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi"](#) Cemal Kemal
Cahit Alptekin

[MUSUL SORUNU 1918-1926](#)

nurettin taşar

[1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri](#)

Çağla Tağmat

MUSUL MESELESİNİ KÜRT MESELESİNDEN AYRI DÜŞÜNEBİLİR MİYİZ?

Çetin POYRAZ

ÖZ

Musul meselesini değerlendiren çalışmalar çoğunlukla kimi zaman eksik kimi zaman yanlış yaklaşımlar barındırmıştır. Türkiye'nin Lozan'da Musul meselesine yaklaşımını salt bölgedeki Türkmen aşiretleri değil aslen Kürt realitesi oluşturmuş. Türkiye ve İngiltere'nin Lozan'a sunduğu belgelerde ayrı ayrı Süleymaniye, Kerkük ve Musul Sancağındaki toplam Kürt nüfusunun toplam Türk ve toplam Arap nüfusundan fazla olduğu teyit edilmiştir. Bu bağlamda meselenin özünü Kürtlerin çoğunlukta olduğu petrol zengini bir coğrafyada bölge halkının kendi kaderini tayin hakkı ilkesinden yararlanıp yararlanmayacağı olmuştur Bu yönüyle Musul meselesini Türkiye'de Kürt sorununun bir parçası olarak ele almayan yaklaşımlar, ne misak-ı millîye ne de doğru bir tartışma zeminine hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Musul, Lozan, Türkiye, Kürtler

ABSTRACT

Studies evaluating the Mosul issue mostly have sometimes incomplete and sometimes wrong approaches. Turkey's approach to the Mosul issue in Lausanne was not only the Turkmen tribes in the region, but the Kurdish reality. In the documents submitted by Turkey and England to Lausanne, it has been confirmed that the total Kurdish population in Sulaymaniyah, Kirkuk and Mosul Sanjak is more than the total Turkish and Arab population. In this context, the essence of the issue has been whether the people of the region will benefit from the principle of self-determination in an oil-rich geography where Kurds are the majority. In this respect, approaches that do not consider the Mosul issue as a part of the Kurdish issue in Turkey serve neither the national pact nor a correct discussion ground.

Keywords: Mosul, Lausanne, Turkey, Kurds

GİRİŞ

Günümüzde Irak sınırları içerisinde yer alan Musul, geniş petrol sahaları ile anılmaktadır. Musul, ilkçağlardan beri Mezopotamya bölgesinin içinde yer alan birçok kültür ve medeniyetin ortaya çıktığı önemli merkezlerden biridir. Asurluların dini merkezi olduğu ifade edilmiştir. Kerkük şehrinin de Asurlular tarafından kurulduğu belirtilmiştir.¹ Geçmişten bugüne ana su ve ticaret yollarıyla ilişkili olmuştur. Osmanlı Devleti yönetimindeki Musul vilâyeti, kuzeyde Diyarbakır, batıda Şam, kuzeybatıda Halep, güneyde Bağdat vilâyetlerinin yanı sıra Zor sancağı ve doğuda İran ile çevrelenmişti.² Tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin yönetimi altına girmiş olan Musul'da binli yılların başlarında Selçuklular bölgede etkili olmaya başlamıştır. Osmanlı döneminde Irak bölgesi Bağdat, Musul ve Basra'nın oluşturduğu üç vilayet altında idare olunmuştur. Musul da Merkez Sancağın yanı sıra Kerkük, Süleymaniye ve Erbil sancaklarından oluşmaktaydı. Kürtler, Araplar, Türkler, Ermeniler, Yezidiler, Yakubîler, Yahudiler, Nasturiler ve Keldendiler in yaşadığı ifade edilmiştir. Dicle Nehri civarında konumlanan kentin, çoğunluğu Müslüman olmak ile birlikte çok dinli ve çok kültürlü bir yapıda olduğu belirtilmiştir. Temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olmuştur. 19. yüzyılda Sanayi devrimi sonrası ulaşım ve sanayi kullanılan petrolün bölgede bulunması kentin önemini arttırmıştır.

Ayrıca bu süreçte Avrupa'da ortaya çıkan ve gelişen milliyetçilik fikirleri ile ulus devlet kurma çabaları Osmanlı İmparatorluğunu çok etkilemiştir. Hâkimiyet altında tuttuğu çok geniş bir coğrafyada çok sayıda halkı bir arada barındıran imparatorluktan ayrışmalar başlamıştır. II. Meşrutiyetin ilanı sonrası dönemde Türk Ocaklarında olduğu gibi Kürt Kulüpleri de çalışmalarına başladığı dile getirilmiştir.³ Birinci Dünya Savaşı sürecinde İngiltere ve Fransa'nın yaptığı gizli Sykes-Picot Anlaşması ile Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu Musul, 1916'da ilkin Fransızlara sonra 1918'de ise İngiltere tarafından paylaşıldı.

Musul, Birinci Dünya Savaşı sonrası yenilen grupta yer alan Osmanlı devleti ile 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gerekçe

¹ *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, haz.: İsmet Demir v.d., Ankara, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, yay. no: 11, 1993, s.38.

² *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*..., s. 27.

³ Zeynep Çamsoy, *Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teali Cemiyeti (1918-1927)*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarih Enstitüsü, 2007, s. 50.

gösterilerek İngiltere tarafından işgal edildi. 1918’de Kürdistan Teali Cemiyeti ve Kürdistan Cemiyeti, 1919’da Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti, Kürt Talebe Heyvi Cemiyeti, Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti ve Kürt Milli Fırkası gibi pek çok örgütlenmeye gidilmiştir.⁴ Bu tür örgütlenmeler çoğunlukla Kürt dilinin gelişimine, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde Kürt kökenli memurların atanmasına ve mecliste Kürt kökenli vekillerinin etkinliklerinin arttırılmasına yönelik amaçlar edinmişti.⁵

İmparatorluğun dağılma sürecinin hızlandığının anlaşılması ile beraber çözüm arayışları artmıştır. Savaş sonrası Osmanlı heyetinin 1919 yılında Paris’te sunduğu barış şartlarını içeren bildiriler bu yönlü bir çabanın ürünüydü. Fakat galip devletler anlaşmadan ziyade dayatılan şartların kabulünü istemekteydi. Bu durum savaş sonrası Osmanlı coğrafyasında yaşanan Osmanlı İslam unsurlarının bulunduğu bölgelerde tepkilere neden olmuştur. Bu vesile ile yerel kurtuluş çareleri aranmaya başlanmıştır. Erzurum ve Sivas Kongreleri bu çalışmaların merkezileştirilmesini sağlamıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisinde Misak-ı Milli belgesi kabul edilmiştir. Sonrasında Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla mücadelenin ana merkezi Ankara olmuştur.

Misak-ı Millide atıf yapılan Osmanlı-İslam unsurlarından Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı Musul’da çözüm Lozan’da taraflar arasında sağlanamayınca Milletler Cemiyeti’nde İngiltere lehine çözüme kavuşturulmuştur. İngiltere’nin ısrarı neticesinde Türkiye, Musul petrollerinden alacağı %10 pay karşılığında Musul’daki haklarından vazgeçmek zorunda kaldığı dile getirilmiştir. Milletler Cemiyetin kararları doğrultusunda imzalanan 1926 Ankara Antlaşması TBMM’nde onaylandı. Günümüzde Musul, dünya petrol rezervinin %10’unu karşılayan Irak petrollerinin, %20’sini oluşturmaktadır.⁶ Bu nedenle hem bulunduğumuz bölgedeki devletlerinin hem de uluslararası güçlerin ilgi odağı olmayı sürdürmektedir.

⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler: Mütareke Dönemi (1918-1922)*, C. II, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 188.

⁵ Şükrü Sekban, *Kürt Meselesi*, Ankara, Kon Yayınları, 1979, s. 28

⁶ Tolga Akay ve Süleyman Tekir, *Tarihsel Süreçte Musul ve Musul Sorunu*, edit.: Tolga Akay ve Süleyman Tekir, , 1. Baskı, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2018. s. XII-XIV.

TARİHTEN GÜNÜMÜZE MUSUL

Musul, 1850 yılında eyaletten mutasarrıflığa dönüştürülmüştür. 1862’te Kerkük sancağı Bağdat’a bağlanmıştır. Daha sonra 1878’de tekrar vilâyet yapılmıştır.⁷ Bölgede, 19. yüzyılda sanayinin stratejik hammadde kaynaklarından petrol bulunduğu tespit edilmiştir. 1888’de Almanya’ya Berlin-Bağdat demiryolu inşası için imtiyaz verilmiştir.⁸ Bu süreçte İstanbul’dan verilen izinle bölgede petrol araması yapan Ermeni asıllı tüccar Kalust Serkis Gülbankyan’ın Madenler Bakanlığı’na 1890’da hazırladığı rapor üzerine II. Abdülhamit, Musul’u Memalik-i Şahane adı altında kendi mülkiyetine geçirmiştir.⁹ Sonrasında 1909’da Almanya’ya verilen ayrıcalıkların Amerikalılara verilmesiyle bölgenin Memalik-i Şahanelikten hazineye geçirildiği belirtilmiştir.¹⁰ Bölgedeki imtiyazlar Birinci Dünya savaşı sürecinde sonlandırıldığı dile getirmiştir. Hızla sanayileşen İngiltere’nin 6 Ekim 1914’te petrol ihtiyacını nedeniyle Irak cephesini açtığı ifade edilmiştir.¹¹

İngilizler, 11 Mart 1917’de Bağdat’ı ele geçirmişlerdir. 7 Mayıs 1918’de ise Kerkük’ü ele geçirmişlerdir. İngiliz ordusu, 7 Mayıs 1918’de Kerkük’e girdi ise de 24 Mayıs’ta direniş sonucu geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat Mondros Mütarekesi’nden önce Osmanlı ordusunun Altınköprü’ye dönmesi üzerine İngilizler bölgeye tekrar yerleştiler.¹² 30 Ekim 1918’de Osmanlının imzaladığı Mondros Mütarekesi’nin 7. Maddesi gerekçe göstererek 8 Kasım 1918’de Musul’u ele geçirmiştir. 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Mondros Mütarekesi imzalandığı süreçte Musul’da görevli idi. Mondros’ta Osmanlı yetkililerin garnizonlarının teslim olacağı yerler arasında yer alan Mezopotamya bölgesini Musul’u da kapsadığını bilmedikleri ifade edilmiştir.¹³ 18 Haziran 1919 tarihinde Edirne’de 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey’e çektiği telgrafta “İngiliz himayesinde bir bağımsız

⁷ *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)...*, s. 28,58.

⁸ Emine Kısıklı, “Yeni Gelişmeler Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.24, Kasım, 1999-2003, s. 489.

⁹ Kemal Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1987, s. 1-19.

¹⁰ Esra Değerli Sarıkoyuncu, “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 18, Aralık, 2007, s. 128.

¹¹ Daniel Yergin, *Petrol*, çev.: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995, s. 195.

¹² Şevket Koçsoy, *Irak Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991, s. 6-8.

¹³ Kemal Melek, *İngiliz Belgeleriyle Musul...*, s. 5-7.

Kürdistan teşkili hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtler de Türklerle birleşti.” demektedir.¹⁴

Savaş sonrası Paris’teki barış Konferansı’nda Musul-Kerkük-Erbil bölgesine ilişkin politika belirlenmesinde petrol kaynaklarının dikkate alındığı belirtilmiştir.¹⁵ Osmanlı heyetinin 1919 yılında Paris’te Müdafaaanname adı verilen 23 Haziran tarihli bildirisinde güneydeki Türk-Arap milli hududunun Kerkük livasından Musul, Resülayn, Halep ve İbn-i Hani Burnu’nun yer aldığı Lazkiye’nin kuzeyinden geçtiği ifade dirmiştir.¹⁶ Bu süreçte İngiltere 1919’un yazında istihbarat binbaşısı olan E.W.C. Noel’i, Kürdistan’a göndermiştir. Noel’in Nisan’dan Haziran 1919’a kadar Musul’dan Diyarbakır’a süren ziyaretleri olmuştur.

Bölgedeki gelişmeler, 20-23 Ekim 1919’da Amasya’da Heyeti Temsili ile Osmanlı Hükümeti arasında gerçekleştirilen görüşmelerde gündeme gelmiştir. Söz konusu Amasya Protokollerinde Sivas Kongresi sonuç bildirisinde kabul edilen sınırının Türk ve Kürtlerin oturduğu araziye kapsadığı yazılmıştır. Birlikteliğe vurgu yapılan protokolde, ırk hukuku ve sosyal haklar kapsamında Kürtlerin gelişme serbestliği teminat altına alınmıştır.¹⁷ 1919 sonunda İngiltere’nin, Musul’un kendilerine bırakılması karşılığında Fransa ile tatmin edici bir uzlaşmaya vardığı belirtilmiştir.¹⁸

Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin 28 Ocak 1920’de toplantısının ardından alınan Misak-ı Millî kararlarının birinci maddesinde yer verdiği “mütareke hattı içinde ve dışında” hükmü ile kesin bir sınır tanımını olmamakla birlikte Musul’un ortak vatan içinde olduğu değerlendirilmiştir.

İngiltere, 1920 başlarında Suriye’ye ilişkin Fransa’nın isteklerini kabul etmesiyle Osmanlının Arapça konulan toraklarının aralarında paylaşıldığına dikkat çekilmiştir. Mezopotamya ve Filistin İngiltere’nin himayesine bırakıldığı belirtilmiştir.¹⁹ Lord Curzon temsiliyetindeki İngiltere ile Lloyd George

¹⁴ Atatürk’ün Bütün Eserleri, C. 2, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007. s. 394.

¹⁵ David Hunter Miller, *My diary at the Conference of Paris: With documents*, Appeal Printing, New York, 1924, s. 261.

¹⁶ Mustafa Budak, *Misak-ı Milli’den Lozan’a: İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, 5. Basım, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s. 82.

¹⁷ Faik Reşit Unat, “Amasya Protokolleri”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, C. 1, S.18, 1961, s. 361.

¹⁸ Briton Cooper Busch, *Mudros to Lausanne : Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*, State University of New York Press, Albany, New York, 1976. s. 193.

¹⁹ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, İstanbul, 1994, s. 409.

temsiliyetindeki Fransa ilk başata tek devlet ya da özerk devletler federasyonu biçimini onayladıklarını dile getirilmiştir. Fakat bunun için Hindistan Müstemleke Nezareti'nin de fikrinin alınması gerektiğini vurgulanmıştır.²⁰

İttihat ve Terakki Partisi yetkilileri ile Şerif Paşa başkanlığındaki Genç Kürt Partisi'nin yetkilileri, Ocak 1920'de İsviçre'de görüştükleri ifade edilmiştir. Kürt dava kabulünün yanı sıra Kürdistan'ın bölünmeden yerel özerklik ile İngiltere ve Fransa idaresinde bir manda yönetimi talep edildiği belirtilmiştir. İttihatçı yetkililer de Kürdistan'ın bölünmemesini fakat Osmanlı idaresi altında halife ve Padişahın himayesinde özerklik teklif ettikleri dile getirilmiştir. İttihatçıların ilk başata kabul edilmeyen teklifi mülki ve idari yetkililerin Kürtlerden seçilmesi kaydıyla daha sonra İslamcı propaganda yapılmayacağı belirtilerek kabul edildiği yazılmıştır.²¹ Hindistan Müstemleke Nezareti'nin, Kürdistan meselesinin Mezopotamya'nın kaderi ile birlikte değerlendirilmesini zaruri görmüş ve kendi kontrolleri dışındaki bir özerk Kürdistan fikrine karşı çıktığına dikkat çekilmiştir.²²

Kürtleri temsilen Osmanlı Stockholm eski büyükelçisi Şerif Paşa ile Ermenileri temsilen Bogos Nubar Paşa arasında Sevr'de imzalanan muhtıraya yönelik sınır anlaşmazlığı nedeniyle yoğun eleştiriler olmuştur. Yaşanan anlaşmazlık üzerine 5 Mayıs 1920'de Şerif Paşa, Paris Barış Konferansı'ndan çekilmiştir.²³ Osmanlı ile birlikte hareket etmek isteyenlerde ise olası bir Ermeni devletinin Kürtlerin toprak taleplerinin aleyhinde olacağı endişesi ön plandaydı.²⁴

Bölgede Kürtler üzerinde baskıyı artıran İngilizler göz altılara ve idamlara başladığının altı çizilmiştir.²⁵ İngiltere, San Remo Konferansı'nda Fransa ve İtalya ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Suriye ve Lübnan'da Fransa mandater devleti, Mezopotamya ve Filistin'de İngiltere mandater devleti kabul edilmiştir.²⁶ Mezopotamya'daki Kürtlerin kendilerini istediklerini iddia edilmiştir.²⁷ Fakat

²⁰ Mim Kemal Öke, *Musul Kronolojisi*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1987, s.43.

²¹ Mim Kemal Öke, *Musul Kronolojisi...*, s. 41-42.

²² Sevgi Çetinkaya, *Musul Sorunu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1989, s. 35-37.

²³ David McDowall, *A Modern History of the Kurds*. New York: I.B. Tauris, 1996, s. 131-134.

²⁴ Bilal N, Şimşir, *Kürtçülük (1787-1923)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2007, s. 310.

²⁵ Mim Kemal Öke, *Musul Kronolojisi...*, s. 43.

²⁶ Sabit Duman, "Lozan'da Musul Sorunu", 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım, Ankara), Cilt I., haz.: Duygu Türker - Murat Saygın, Ankara, 2015, s. 314.

²⁷ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996, s. 155.

bölgede, Temmuz 1920’de çıkan ayaklanma bu iddiaların aksini gösterdiği yazılmıştır. San Remo Konferansı’nda Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada bağımsız bir Ermenistan Devleti ile Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada özerk bir Kürdistan kurulmasında anlaşıldığı ifade edilmiştir.²⁸

Bu süreçte bölgedeki gidişatı öngören Mustafa Kemal, Misak-ı Milli içerisinde yer alan Müslüman unsurları bütünlüğüne vurgu yapmıştır. 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada şöyle söylemiştir: “Efendiler bu hudut sırf askeri mülahazalarla çizilmiş bir hudut değildir, hududu millidir... Bu hudut dahilinde Türk vardır, Çerkes vardır ve anasırı saire-İslamiye vardır...” ve “Efendiler... burada maksut olan ve Meclisi alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiyedir, samimi bir mecmuadır...”²⁹

Müttefik devletlerin Osmanlı imparatorluğu ile yapılacak barışın şartlarını esaslarını 24 Nisan 1920 kararlaştırıldığı San Remo Konferansında Kürdistan meselesi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Britanya mandasındaki Kürtlerin durumunun açıklığa kavuşturmak maksadıyla Musul ile ilgili komisyon oluşturularak yerel özerklik için tespit çalışması yapılmasına karar verilmiştir. Bir yıl içinde yöredekiler bağımsızlık talebinde bulunabilecek fakat bunun milletler cemiyetinin onayına bağlı olduğu da dile getirilecektir. Onaylanması durumunda Osmanlı devleti bölgedeki haklarından vazgeçtiğine kabul edilecekti.³⁰

Müttefik devletler cephesinde bunlar yaşanırken Milli mücadeleye destek arayışında olan Mustafa Kemal’in 26 Nisan 1920’de Lenin’e yazdığı mektuba Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin 3 Haziran’da cevap vermiştir. Çiçerin, Ermenistan, Kürdistan, Doğu Trakya ve ahalisi, Lazistan, Batum, Türk ve Arap karışık olan yerlerde kendi kaderlerini tayin hakkının kullanılmasını istemiştir. Mustafa Kemal cevaben 20 Haziran 1920’de Lenin’e atfen gönderdiği mektupta bu prensiplerin benimsediklerini iletmiştir. Fakat Temmuz tarihli meclisin gizli oturumunda söyle söylemesi dikkat çekmiştir: “...Arabistan ve Suriye’nin -hududu milli haricinde müstakil bir devlet olmasını... Erivan Cumhuriyetini tesis ve teşkil

²⁸ Sabit Duman, “Lozan’da Musul...”, s.309-326.

²⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. I. 1997, s. 30, 74-75.

³⁰ Taner Baytok, *İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970, s. 110.

eden Ermenilerin müstakil olmalarını ve bapta arzları her ne ise zaten kabul etmişizdir. Fakat Kürdistan, Lazistan vesaire hakkında değil.”³¹

Yakın Doğu sorununun çözümü için İngiltere Mısır’da 12 Mart 1921 tarihinde Kahire Konferansını gerçekleştirmiştir. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler İngiliz Yüksek Komiserliği denetimi altına alındığı belirtilmiştir. Fakat özerklik düşünülse de verilmediği ve Faysal’ın Irak tahtına oturması kararlaştırıldığı yazılmıştır.³² Türkiye bölgenin İngiltere ile kendi arasında Lozan dışında özel olarak çözüme kavuşturulmasını istediğine dikkat çekilmiştir. Türkiye bölgenin kendisinde kakması karşılığında petrolün İngiltere’ye kalabileceğine belirtse de kabul edilmediği ifade edilmiştir.³³

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olan Fevzi Çakmak, 2 Mart 1922 tarihli Elcezire Cephesi komutanlığına çektiği telgrafla Yarbay Özdemir Bey’in Türkiye lehine gizli faaliyetler yapmak üzere Musul’da görevlendirildiğini iletmiştir.³⁴ 22 Temmuz 1922 tarihinde Meclis te okunan 15 Temmuz 1922 tarihli Elcezire cephesi kumandanlığına iletilen Mustafa Kemal imzalı talimat şu şekildedir: “1- Aşamalı olarak, bütün ülkede ve geniş ölçekte doğrudan doğruya halk tabakalarının ilgili ve etkili olduğu bir biçimde yerel yönetimlerin oluşturulması iç siyasetimizin gereğidir. Kürtlerle meskûn mıntikalarda ise, hem iç politikamız ve hem de dış siyasetimiz açısından aşamalı bir yerel yönetim kurulmasını savunmaktayız. 2- Milletlerin kendi kaderlerini bizzat idare etmeleri bütün dünyada kabul edilmiş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olunduğuna göre Kürtlerin bu zamana kadar yerel yönetime ilişkin örgütlerini tamamlamış ve başkanlarını ve yetkililerini bu amaç uğruna bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve oyları açık ettikleri zaman kendi kaderlerine zaten sahip olduklarını Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelidir. Kürdistan’daki bütün çalışmanın bu gayeye dayanan siyasete yöneltilmesi Elcezire kumandanlığına aittir....”³⁵

Bölgede Şeyh Mahmut ElBerzenci’ye General Arnold Wilson tarafından Mütareke sonrası hükümet başkanının sahibi olduğu yetkilerin tanındığı

³¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, Ankara, TBMM Basımevi, 1980, s. 73.

³² David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış...*, s. 506.

³³ Bil N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2012, s. 218.

³⁴ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2011, s. 120.

³⁵ TBMM. *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 3..., s. 550-551.

belirtilmiştir. Bölgedeki baskılara karşı İngilizlere karşı savaşmıştır. Yakalanıp sürüldüğü Hindistan'dan döndükten sonra Ankara hükümetine dostane ilişki gösterip 1922'de kendini Kürdistan Hükümdarı ilan etmiştir. Ardından İngilizlere karşı verdiği mücadelede yalnız kalınca yenilmiştir.³⁶

Bu süreçte Fevzi paşa, sık sık Elcezire Komutanı Cevat Paşa'dan malumat almıştır.³⁷ Özdemir Bey, yoğun İngiliz hava taarruzları neticesinde 23 Nisan 1923'te İran'a geçmek zorunda kaldığı ve harekâtı sona erdiği belirtilmiştir.³⁸ Bu süreçten hareketle Lozan başlamadan önce kısmen askeri harekâtın denendiği dile getirilmiştir.³⁹

Mustafa Kemal Eskişehir-İzmit konuşmalarında Musul'un ilkin petrol bakımından önemine değinirken ikincil olarak da Kürkçülük sorunuyla ilişkilendirmiştir. Orada Kürt hükümeti kurulması olasılığına karşın sınırın güneye çekilmesine ihtiyacından bahsetmiş fakat bunun için İngiltere ile savaş olasılığı sorgulamıştır.⁴⁰ Hasan Yıldız'a göre Fransız Arşivleri'nde kuzeydeki Kürtlerin ortak bir bildiri ile 25 Kasım 1921'de TBMM'den özerklik isteminde bulunduğu iddia edilmiştir. Mustafa Kemal'in bu hususta Libyalı dini önder Şeyh Senusi'yi Kürt heyetini temsilen Halil Bey ile görüşmek üzere vazifelendirdiği dile getirilmiştir.⁴¹ İngiltere Gizli Servisi'nin İstanbul masasına göre ise Şeyh Senusi'nin Mustafa Kemal tarafından Irak ve Arabistan'a lehte propaganda yapması için gönderildiği rapor edilmiştir.⁴²

Yaşanan gelişmeler, bölge üzerinde karşılıklı hâkimiyet oluşturma çabalarını doğrular niteliktedir. Lozan Konferansı'nın başladıktan sonra yaşanan gelişmeler ile ilgili Rauf Bey, TBMM'nde yapılan gizli celsede Musul hakkında bilgilendirme yapmıştır.⁴³ İcra Vekilleri Heyeti Rauf Bey, Meclisin üçüncü gizli oturumunda 25 Aralık 1922'de yaptığı konuşmada Misakı milliye dayanarak Musul'un mutlaka alınacağını ifade etmiştir. Hasan Bey de 1 Ocak 1923'teki meclis konuşmasında

³⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler...*, s. 188-197.

³⁷ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi...*, s. 121.

³⁸ Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 17, S. 49, 2001, s. 49-79.

³⁹ Mîm Kemal Öke, *Musul-Kerkük Dosyası*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991, s. 52.

⁴⁰ Mustafa Kemal Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923), İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s. 103.

⁴¹ *Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi*, Kürdistan Dosyası, Cilt 13, s. 12-14'ten aktaran Hasan Yıldız, *Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Koral Yayınları, 1991, s. 220-221.

⁴² Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Ankara, 1979, s. 24.

⁴³ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 25 KanuniSani, 1923, s. 2.

İngilizlerin tarihi, iktisadi, siyasi ve ırki olarak Irakla birlikte onun bir parçası olarak kalmasından yana olduklarını söylediklerini dile getirmiştir. Kendilerinin ise Musul'un Türkiye'de kalmasından yana olduklarını söylediklerini belirtmiştir.⁴⁴ Rauf Bey, 3 Ocaktaki konuşmasında "Türkiye halkının en kahraman evlatları " olarak nitelediği Türkler ve Kürtlerin ortak noktalarına dikkat çekmiştir. İngiltere'nin Musul'u sadece bir sınır meselesi olarak değerlendirmesini ise eleştirmiştir. Türklerin bölgeden çıkarılması için Uçaklarla atılan beyannamelere karşı bölge halkına olan güvenini vurgulamıştır.⁴⁵

Musul meselesi 23 Ocak 1923'te Lozan Konferansı'nda ele alınmıştır.⁴⁶ Türkiye ve İngiltere, çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu ve Arap ile Türk nüfusu ile bir arada yaşadığı Musul'un kendi himayesinde olmasını istemiştir. Ayrıca Türkiye bölgenin Mondros Mütarekesi sonrası ele geçirildiği ve Kürtlerin de kendileri ile birlikte yaşamak istediğinden hareketle halkoylamasına gidilmesini savunmuştur. Fakat İngiltere Arapların kendileri ile birlikte hareket ettiğini savı ile buna karşı çıkmıştır. Öte yandan İngilizler, anlaşmazlık halinde bu durumun Milletler Cemiyetinde nezdinde Türkiye'nin aleyhinde bir durum doğuracağına dikkat çekmiştir.⁴⁷

Rauf Bey, Meclisin ikinci Gizli oturumunda konuyla ilgili düşüncelerini yinelemiş taviz verilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Mecliste 25 Ocak'ta gelişmeler hakkında bilgi vermiştir.⁴⁸ 28 Ocak 1923'ikinci gizli oturumda Lazistan vekili Dr. Abidin Bey'de ifade olunan Musul'un elden çıkmasının "Kürdistan belasına" sebep olunacağı yönlü bakış açısı mecliste oluşan kaygıları da göstermiştir.⁴⁹ Yine de bu kaygılar İngiltere'nin meseleyi Türkiye'nin aksine Musul Vilayeti sorunu olarak değil Türk-Irak sınırı olarak görmesini engelleyememiştir.⁵⁰

Bölgedeki menfaatleri için maslahatgüzar seviyesinde Lozan'a katılmak isteyen İran Devleti'nin Lozan'da gözlemci olarak özel temsilci düzeyinde katılmasına izin verilmiştir. Tahran milletvekili Melikü-Şuaraya, daha çok İngiltere

⁴⁴ TBMMGCZ, III, s. 1172.

⁴⁵ TBMMGCZ, XXVI, s.147,148.

⁴⁶ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C 1, çev.: Sehe L. Meray, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 344

⁴⁷ *Lozan Barış Konferansı...*, s. 348-366.

⁴⁸ TBMMGCZ, III, s. 1200.

⁴⁹ TBMMGCZ, III, s. 1243.

⁵⁰ Mustafa Budak, *Misak-ı Milli'den...*, s. 450.

ile hareket eden kadim Asuri ve Keldani kavminin temsilcisi olarak Petros Ağa'nın Londra'nın himayesinde Lozan'da açıklamalarda bulunduğu belirtilmiştir. Asuriler için Osmanlı-İran Kürdistanı hududundan Musul'dan Urumiye'ye kadar olan bölgede özel merkezler kurulmasını talep ettiğine dikkat çekilmiştir. İngiltere'nin Türkiye, Irak, İran arsında kalan bölgede Hakkâri ve Urmiye'nin birleştirilmesiyle oluşturulacak kendi denetimlerindeki bir tampon bölge fikriyle hareket ettiği de iddia edilmiştir. Bu amaçla çıkarları doğrultusunda bir Nasturi devletinin kurulmasını tasarlandığı belirtilmiştir.⁵¹

Mustafa Kemal'in 16/17 Ocak 1923 tarihli Ahmet Emin Bey ile İzmit basın toplantısında yaptığı mülakat ilk kez 1987'de 2000'e Doğru dergisinde kesintisiz yayınlanmıştır. Mülakatta şu ifadeler kullanılmıştır: "...Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise, bizim Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür mahalli muhtariyetler teşekkül edecektir. O halde hangi livanın ahalisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir.”⁵²

Semyon İvanoviç Aralov'un, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları'nda Türkiye'nin kendisiyle savaş halinde olmayan Sovyet Rusya'nın istemesine rağmen Lozan Konferansı'nın tümüne katılmasını arzu etmediği yazmıştır. Hatta Batı ile anlaşma imkânlarını azaltacak bir faktör gördüğü ifade dılmıştır.⁵³ Türkiye'nin Karadeniz'in güvenliği unsurunu pazarlık konusu ederek Musul'u almayı umduğu dile getirilmiştir.⁵⁴ Georgi Çiçerin, Lozan'dan gönderdiği 21 Ocak 1923'te Lozan Konferansı Rusya-Ukrayna-Gürcistan Heyeti Başkanının RSFSC Dışişleri Halk Komiseri M. M. Litvinov'a Mektubu'nda özel görüşmelerin İngilizler tarafında önerildiği düşündüklerini fakat İsmet Paşa tarafından teklifin geldiğini öğrendiklerini şaşkınlıkla dile getirmiştir. İsmet Paşa daha sonra meseleyi Lozan'da çözüme kavuşturmaya inatla çabaladığını fakat Britanya basınının Musul meselesinin Lozan dışında İngiliz-Türk konseyi tarafından ele alınacağını yazdığını belirtmiştir.⁵⁵ Sevtap Demirci, İngiltere'nin başarılı bir biçimde Musul meselesini

⁵¹ Masoumeh Daei, "Lozan Barış Antlaşması ve İran", 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım, Ankara), Cilt I., haz.: Duygu Türker – Murat Saygın, Ankara, 2015, s. 22. s. 15-23.

⁵² Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.14, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007. s. 273-274

⁵³ Stefanos Yerasimos, Kurtuluş Savaşında Türk Sovyet İlişkileri (1917-1923), Boyut Yayınları, İstanbul, 2000. s. 477.

⁵⁴ Stefanos, Yerasimos, Kurtuluş Savaşında..., s.492

⁵⁵ Stefanos, Yerasimos, Kurtuluş Sava..., s.585; "Dokumenti Vneşney Politiki SSSR", SSCB Dış Politika Belgeleri, Cilt VI, Belge No: 79, Moskova 1957 1962.

Lozan dışında tutarak Milletler Cemiyetine gönderdiğini ve nihayetinde Mandası olan Irak Krallığına bırakılmasını sağladığını ifade etmiştir.⁵⁶

Sabit Duman, 3 Şubat 1923'te İngiltere Krallığı ile Musul meselesinde uzlaşa sağlandığı gerekçesiyle kimi İnkılap tarihi kitaplarında belirtildiğinin aksine bu meselesinin Lozan Konferansı'na ara verilmesinin sebeplerinden biri olarak görülemeyeceği ileri sürülmektedir. Buna ilaveten Türkiye'nin Milletler Cemiyetinde alınacak kararda kendi aleyhine karar kabul etmeyeceği için oybirliğinin esasının oluşmayacağı gerekçesiyle sakınca görülmediğini belirtmiştir. Fakat söz konusu dönemde Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığı gibi 1932 yılına kadar da olmamıştır.⁵⁷ Lozan'da İngiltere'nin kabul ettirmek istediği Türkiye'deki Kürtleri azınlık statüsüne koyma çabası nedeniyle Türkiye'nin Musul'daki Türklerin azınlık statüsüne aldırmadığı belirtilmiştir.⁵⁸ Sovyetler Birliği'nden gelebilecek olası tehditleri algısı nedeniyle her iki devletin Kürtlere sahip çıkmadığı ileri sürülmüştür. Yine denize kıyısı olmayan bir Kürt devletinin çoğunluk devletler için çekici olmayan bir olasılığa sebep olduğu belirtilmiştir.⁵⁹

Rusya basını, ekonomik sıkıntılar içindeki Türkiye'nin, emperyalistlerin silahlı tehdidi altında bu anlaşmayı onayladığı şeklinde değerlendirilmiştir.⁶⁰ Lord Curzon Times 1924 mektup İngiltere'nin doğu sorunun çözümünde petrolün belirleyici olmadığını iddia etmiştir.⁶¹ Lozan Antlaşmasında bir karara bağlanamayan Musul meselesi, 1924'te Milletler Cemiyeti'nde ele alınmıştır. Türkiye'nin halk oylaması isteği İngiltere tarafından kabul edilmemiştir.⁶²

Musul ile ilgili 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da Kasımpaşa'da eski Bahriye Nezâreti'nde Haliç Konferansı düzenlenmiştir. Toplantılara Meclis Başkanı Ali Fethi Bey'e Diyarbakır Mebusu Fevzi Bey eşlik etmiştir.⁶³ Pirinçizade Fevzi Bey, Ermeni kırımını suçlusunu olduğu gerekçesiyle 15 Ocak 1919'da İngilizlerce Mısır'da Seydibeşir kampına sürgün edilmiştir. Döndükten sonra TBMM'ye Diyarbakır vekili olarak

⁵⁶ Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, 4. Basım, İstanbul, Alfa Yayınları, 2017, s. 239.

⁵⁷ Sabit Duman, "Lozan'da Musul Sorunu"..., s. 324.

⁵⁸ Sevgi Çetinkaya, *Musul Sorunu*..., s. 12.

⁵⁹ Whitney Dylan Durham, *The 1920 Treaty Of Sevres And The Struggle For Kurdish Homeland In Iraq And Turkey Between World Wars*, *Dissertation of Doctor Philosophy*, The Faculty of the Graduate College of the Oklahoma State University, 2010, s. 252-253.

⁶⁰ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, s.321,322.

⁶¹ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*..., s. 180.

⁶² J. H. Kramers, "Kerkük", *İA*, c. VI, İstanbul 1986, s. 589.

⁶³ *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*..., s. 27, 65.

iştirak etmiştir.⁶⁴ Cenevre’de kurulan soruşturma komisyonu, 29 Ekim 1924’te Brüksel Sınırı olarak da tabir edilen geçici bir sınır oluşturmuştur.

Kürtçülük temalı gelişmeler ile alakalı olarak 1924 sonunda Ankara ile birlikte çalışan Cibranlı Binbaşı Kasım Bey marifetleriyle Azadi örgütü yöneticileri Yusuf Ziya Bey, Cibranlı Albay Halit Bey, Teğmen Ali Rıza Bey, Faik Bey ve Molla Abdurrahman Bitlis’te 14 Nisan 1925’te idam edilmiştir.⁶⁵ Şeyh Said ve adamları ise 29 Haziran 1925’te Diyarbakır’da idam edilmiştir. Andrew Mango, Türkiye’deki Kürt ayaklanmasının İngiliz kışkırtmasıyla olduğuna yönelik tezlerin yanlış olduğunu dile getirmiştir. Kürtlere Lozan’da resmi olarak atıf yapılmamasına rağmen 39. Maddenin dolaylı olarak Kürtlerin kültürel haklarını da içerdiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte bu hakların bugüne değin hayata geçirilmeyi beklediğine dikkat çekmiştir. Musul’u Türkiye’nin alması halinde daha iyi olabilir miydi? diye soran Mango, bunun Osmanlı İmparatorluğu’nun deneyimine sahip olduğu çok kültürlülük politikalarının takip edilip edilmemesiyle ilişkilendirmiştir. Mustafa Kemal’in durumun farkında olduğunu fakat büyük devletlerle iyi ilişkiler sürdürerek modernleşmeye öncelik vermeyi tercih ettiğini ifade etmiştir.⁶⁶

İsmet İnönü hatıratında bu hususta şöyle demiştir: “Şeyh Said İsyanını doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır. Fakat, bundan şüphe edilmiş ve gerekli tahkikat yapılmıştır. Çünkü, İngilizlerin Musul Hareketi esnasında ve daha sonra Nesturi ayaklanmasında olduğu gibi, hudutlarda ve dışarıda propagandayla, münasebetlerle Şeyh Sait İsyanı’nın patlamasına zahiren yardımcı oldukları intibai mevcuttu.”⁶⁷

Yine ilerleyen yıllarda İnönü Ulus gazetesine verdiği demecinde şöyle söylemiştir: “Kürtler Ermeni tehlikesini biliyorlardı. Milli Mücadele’nin devamınca canla başla beraberlik gösterdiler. Lozan Muahedesi yapılırken de Kürtler vatansever olarak Türklerle beraber bulunmuşlardır. Biz Lozan’da milli davamızı 'Biz Türkler ve

⁶⁴ İsmail Gölbaş, *Lozan Biz Türkler ve Kürtler*, İstanbul, Avesta Yayınları, 2000, s. 36-37.

⁶⁵ Tahsin Sever, *1925 Hareketi Azadi Örgütü*, 1. Basım, İstanbul, Doz Yayınları, 2010, s. 142.

⁶⁶ Andrew Mango, *Sultan’dan Atatürk’e Türkiye*, çev.: Cem Küçük, 1. Baskı, İstanbul, Pegasus Yayınları, , 2011, s. 201-203.

⁶⁷ *İsmet İnönü Hatıralar*, Cilt II, haz. Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 202.

Kürtler' diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik. Şeyh Sait İsyanı Kürtlerin bu umumi tutumundan ayrılan bir sapmadır."⁶⁸

Lozan Antlaşması sonrası Avrupa'da Dünya savaşın olumsuz etkileri devam etmiştir. Avrupa'da ortak güvenlik, silahsızlanma, askeri eşitlik ve kalıcı bir barışı sağlama çabaları sürdürülmüştür. Bu amaçla İngiltere, İtalya, Fransa, Almanya, Çekoslovakya, Polonya ve Belçika İsviçre'ye bağlı Lokarno'da 5 Ekim 1925'te toplanmıştır. 16 Ekim 1925'te İngiltere Dışişleri Bakanlığında basına açık olarak Lokarno Antlaşması deklare edilmiştir.⁶⁹ Söz konusu bu antlaşma sonrası Musul meselesinin Türkiye aleyhine çözülmesine karşılık olarak Türkiye'nin de Sovyetler ile 17 Aralık 1925'te dostluk antlaşması imzaladığını söylenmiştir.⁷⁰

Bu durum akla yatkın değildir. Çünkü gidişat zaten 1923'te belirtilmiştir. Zira zorlayıcı olması istenseydi mantiken bu antlaşma önceden yapılması daha doğru olurdu. Kaldı ki Türkiye her fırsatta Sovyetlerle antlaşma yapmaya çalışmıştır ki doğrudur. Bu vesileyle Batı ile bütünleşmeye çalışan Türkiye, tepki çekmeden onlardan biri yapmıştır. Türkiye'deki gazetelerdeki tepkiselliğin Ekim 1925 ve Aralık 1925 arasında değişiklik arz etmesinin daha çok kamuoyunu yatıştırmak amaçlı olduğunu varsaymak daha akla yatkındır. Zaten İsmet İnönü'nün hatıralarında söz konusu antlaşmanın Lokarno ile ilişkili olduğunu ifade etmiştir.⁷¹

Milletler Cemiyetinde, 16 Aralık 1925'te Türkiye'nin Lozan'da kabul ettiği 16. Madde gerekçesiyle sınırları dışındaki topraklardan vazgeçtiği hükmüne varılmıştır. Türkiye-Irak sınırının Brüksel'deki mevcut durumu onaylanmıştır. 5 Haziran 1926'da Ankara'da imzalanan antlaşma ise 7 Haziran 1926'da TBMM'nde kabul edilmiştir. Altı ay içinde toplanan Tahdid-i Hudut Komisyonu'nunda sınırın iki yanında 75 kilometrelik alanda Kürt oluşumlara karşı karşılıklı güvence verilmiştir. Anlaşmadaki petrol gelirleri hakkından az geçmesi durumunda Türkiye'ye 500 bin İngiliz sterlini ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁷²

Sınır sorunlarının kalıcı bide çözülmesi amacıyla Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında ABD ve İngiltere temsilcilerinin iştirakiyle 8 Temmuz 1937'de

⁶⁸ İsmet İnönü, "Anılar", *Ulus*, 31 Mart 1969.

⁶⁹ İsmail Şahin ve Ersin Müezzinoğlu, "Lokarno ve Musul Kısılcacında Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 5, S. 4, 2016, s. 652.

⁷⁰ İsmail Şahin ve Ersin Müezzinoğlu, "Lokarno ve Musul...", s.662.

⁷¹ *İsmet İnönü Hatıralar...*, s. 243.

⁷² *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)...*, s. 66-72

Sadabad Paktı kurulmuştur. Beş yıllığına imzalanan ve sonlandırılmadıkça bir o kadar daha uzatılması kararlaştırılan antlaşma 25 Haziran 1938'de yürürlüğe girmiştir. Paktın hukuki varlığının 1979'da İran'daki rejim değişikliğine kadar sürdüğü ifade edilmiştir. Mustafa Bilge Pakın Sovyetler Birliği'ne karşı yapıldığını iddia etmiştir.⁷³ Diğer yandan Afganistan'ın paktta SSCB'nin önerisi ile yer aldığı da belirtilmiştir.⁷⁴ Antlaşmanın 7. Maddesi Kürt aşiretlerin sınırlar arası faaliyetlerinin engellenmesine yönelik olduğu görülmüştür. Söz konusu madde şöyledir: “Yüksek Akid Taraflardan her biri, diğer Akid Tarafların müessesatını devirmek, hudut ve diğer mahallerin nizam ve emniyetini bozmak veya hükümet rejimini ihlal etmek maksadile silahlı çete, cemiyet veyahut teşekküllerin teessüsüne veya filiyata geçmelerine, kendi hududları dâhilinde, mani olmayı taahhüt ederler.”⁷⁵

Yine Irak'ta Baas iktidarı ile Kürtler arasında 11 Mart 1970'te 12 maddelik bir anlaşma imzalandı. Söz konusu anlaşmaya göre Irak'ta Kürtler 4 yıl içinde siyasal özerkliğe sahip olacağı kararlaştırılmıştı.⁷⁶ Fakat asker kökenli Saddam Hüseyin'in inkârcı çizgisi nedeniyle nihayete erdirilememiştir. Daha sonra ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerince Irak'ın Kuveyt'e saldırısının ardından bölge işgal edilmiştir. Irak'ta yönetim değişikliği gerçekleştirilmiştir. Irak'ta kabul edilen yeni Anayasa ile Kürtler referandum ile ayrılma hakkının da dâhil olduğu bölgesel özerkliğe sahip olmuşlardır. Aktif olan başbakanlık makamının Araplarda, temsili düzeydeki Cumhurbaşkanlığı makamının da Kürtlerde olduğu bir siyasal yapı hâkim olmuştur.

SONUÇ

Günümüzde de bölgedeki gelişmeler doğrultusunda konuşulan Musul meselesini değerlendiren çalışmalar çoğunlukla kimi zaman eksik kimi zaman yanlış yaklaşımlar barındırmıştır. Lozan'da Musul meselesi tartışmalarının odağını salt bölgedeki Türkmen aşiretleri değil aslen Kürt realitesi oluşturmuş. İsmet İnönü, Musul vilayet içinde yerleşik nüfus 503.000 kişi ve ek olarak aşağı yukarı 170.000 kişi de Kürt, Türk ve Araplardan oluşan göçebe aşiretler bulunduğunu belirtmiştir. İngiliz belgelerinde ise toplam nüfusun 785.468 kişi olduğu ifade edilmiştir. Her iki tarafın belgelerinde ayrı ayrı Süleymaniye Sancağı, Kerkük Sancağı ve Musul

⁷³ Mustafa L. Bilge, “Sadabad Paktı”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 35. 2008, s. 381-382

⁷⁴ Sadabat Paktı, *Wikipedi*, (Erişim Tarihi: 27.05.2021).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Sadabat_Pakt%C4%B1

⁷⁵ *Resmi Gazete*, 27.01.1938, Sayı: 3819, Düstur Kaydı: III (19) 297 (151)

⁷⁶ “Iraq and Kurdish Autonomy,” *Merip Reports*, S.27, Nisan 1974, s. 26.

Sancağındaki toplam Kürt nüfusu toplam Türk nüfusundan ve toplam Arap nüfusundan fazla olduğu teyit edilmiştir.⁷⁷

Bu bağlamda meselenin özünü Kürtlerin çoğunlukta olduğu petrol zengini bir coğrafyada bölge halkının kendi kaderini tayin hakkı ilkesinden yararlanıp yararlanmayacağı olmuştur. Görmezden gelinen Amasya Protokollerinde Sivas Kongresi sonuç bildirisinde kabul edilen sınırının Türk ve Kürtlerin oturduğu araziye kapsadığı açıkça belirtilmiştir. Birlikteliğe vurgu yapılan protokolde, ırk hukuku ve sosyal haklar kapsamında Kürtlerin gelişme serbestliği teminat altına alınmıştır.⁷⁸ 1921 Anayasa'sında yerel yönetimler açısından belediyelere verilen tüzel kişiliği ve özerk statüyü bu açıdan okumak gerekir. Kürtlerin de çoğunluğunda var olan kolektif haklarının kabulü ölçüsünde Türkiye ile birlikte hareket etme eğilimi İngilizleri son derece rahatsız etmiştir. Ancak Türkiye, imkânları dahilinde bölgeyi askeri olarak İngiliz kontrolünden çıkaramadığı gibi onlarla topyekûn bir savaşı da göze alamamıştır. Bu noktadan itibaren sağlanan karşılıklı dengeden hareketle Kürdistan coğrafyasının kuzeyi ve güneyinde Kürtlerin hukuki statüsünü görmezden gelen bir uzlaşıda hemfikir olunduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Yakın Doğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı'na Misak-ı Milliye atıfla Türk ve Kürt halklarının temsilcileri olarak katıldığını söyleyenler, antlaşma metninde Kürtlere atıf yapmamıştır. Sadece Azınlıklar bölümünün 39. Maddesi ile ayrıca "...Her hangi 'Türkiye' tebaasının..." herhangi bir lisanı serbestçe kullanmasına karşı hiçbir engelleme yapılamayacağı belirtilmiştir.⁷⁹ Bu madde Sevtap Demirci'nin Belgelerle Lozan Kitabındaki tercümesinde "...Her hangi bir 'Türk' uyruğunun..."⁸⁰ ifadesi ile yer alması basit bir çeviri hatası mıdır? Ya da ilaveten İnönü Vakfı ve Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin internet sayfasında Lozan Barış Antlaşması'nın 3. Maddemin Irak sınırı ile olan kısmının eksik verilmesinin ne gibi bir amacı olabilir?⁸¹

⁷⁷ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C 1, çev.: Seha L. Meray, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 343-366.

⁷⁸ Faik Reşit Unat, "*Amasya Protokolleri*"..., s. 361.

⁷⁹ *Lozan Sulh Muahedenamesi*, Düstur Üçüncü Tertip, C. 5. İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası, 1931, s. 37. (Erişim Tarihi: 13.06.2021), <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf>

⁸⁰ Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*..., s. 259.

⁸¹ *İnönü Vakfı*, Lozan Antlaşması Tam Metni, (Erişim Tarihi: 13.06.2021), <https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/Lozan>; *Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Lozan, (Erişim Tarihi: 13.06.2021), http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf

Gayrimüslimlerden büyük oranda arındırılan coğrafyamızda çoğulculuğu benimsemeyen yeni devletin inşa sürecinde Kürt kimliğinin görmezden gelinmesine yönelik bir tutum içine girilmesini bu açıdan okumakta fayda vardır. Türkiye'nin Musul'da Kürtlerin statü sahibi olmadığı İngiltere'nin çıkarını gözetten bir antlaşmaya razı olduğu fikri kronolojik gelişmelere daha uygun düşmektedir. Öyleyse bölgede 1925 Şubatı'nın ortalarında başlayan Şeyh Said isyanında⁸² İsmet İnönü'nün İngiliz parmağı olmadığına dair açık beyanatlarına⁸³ rağmen belgelemeden aksini iddia eden yaklaşımları nasıl okumalıyız? Ortadoğu'da Büyük Britanya'nın desteğini ya da onayını almadan kurulan bir devlet olmadığına göre söz konusu ifadeler doğru olsaydı başka bir sonuç ile karşılaşmamız daha olası olmaz mıydı? Tüm bunlar emperyalizm karşıtlığına yaslanarak yapılan ulusal üstünlük inancından başka bir şey ile açıklanabilir mi?

Türkiye'deki hâkim baskın eğilimin değerlendirmeleri salt tarihin belirli dönemlerinde bölgenin hâkimiyet altında yönetilmesi ve Türkmen nüfusunun da Musul'da bulunuyor olması üzerine kurulmuştur.⁸⁴ Fakat geçmişte nasıl bir idari yapılanmanın olduğunu es geçen bu tür yaklaşımlarla bölgesel sorunlarının çözülemeyeceği görülmemektedir Bu tutumun Türkiye'de çağdaş ve hak temelli olmayan bir kamu yönetimi anlayışı ile hala sürdürüldüğüne tanık olmaktayız. Bu yönüyle Musul meselesini Türkiye'de Kürt sorununun bir parçası olarak ele almayan yaklaşımlar, ne misak-ı millîye ne de doğru bir tartışma zeminine hizmet etmektedir.

KAYNAKÇA

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. I, Ankara, TBMM Basımevi, 1980.

Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), haz.: İsmet Demir v.d., Ankara, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, yay. no: 11, 1993.

Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Kürdistan Dosyası, Cilt 13, s. 12-14'ten aktaran Hasan Yıldız, *Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Koral Yayınları, 1991.

⁸² Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995, s. 309.

⁸³ *İsmet İnönü Hatıralar...*, s. 202; İsmet İnönü, "Anılar", *Ulus*, 31 Mart 1969.

⁸⁴ *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)...*, s. V-VI.

Lozan Sulh Muahedenamesi, Düstur Üçüncü Tertip, C. 5. İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası, 1931, s. 37. (Erişim Tarihi: 13.06.2021), <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf>

Resmi Gazete, 27.01.1938, Sayı: 3819, Düstur Kaydı: III (19) 297 (151)

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, C 1, çev.: Seha L. Meray, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 2, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 14, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I. 1997.

İsmet İnönü Hatıralar, Cilt 2, haz. Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987.

İnönü, İsmet: "Anılar", *Ulus*, 31 Mart 1969.

Mustafa Kemal: *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s. 103.

Akay Tolga ve Tekir, Süleyman: *Tarihsel Süreçte Musul ve Musul Sorunu*, edit.: Tolga Akay ve Süleyman Tekir, 1. Baskı, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2018.

Baytok, Taner: *İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 1970.

Busch, Briton Cooper: *Mudros to Lausanne : Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*, State University of New York Press, Albany, New York, 1976.
<https://ee1f3fed7c05d3cbaca88a88bf2b39f05b8aa66b-ebscohost.vetisonline.com/eds/ebookviewer/ebook/ZTAwMHR3d19fNzUzM19fQU41?sid=8e59b97b-22c4-4b2d-82ef-e658732ce59d%40pdc-v-sessmgr02&vid=1&format=EB&rid=7>

Budak, Mustafa: *Misak-ı Milli'den Lozan'a: İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, 5. Basım, İstanbul, Küre Yayınları, 2014.

Daei, Masoumeh: "Lozan Barış Antlaşması ve İran", *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım, Ankara)*, Cilt I, haz.: Duygu Türker – Murat Saygın, Ankara, 2015, s. 15-23.

Demirci, Sevtap: *Belgelerle Lozan*, 4. Basım, İstanbul, Alfa Yayınları, 2017.

- Duman, Sabit: “Lozan’da Musul Sorunu”, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım, Ankara)*, Cilt I, haz.: Duygu Türker - Murat Saygın, Ankara, 2015, s. 309-326.
- Fromkin, David: *Barışa Son Veren Barış*, İstanbul, 1994.
- Göldaş, İsmail: *Lozan Biz Türkler ve Kürtler*, İstanbul, Avesta Yayınları, 2000..
- Helmreich, Paul C.: *Sevr Entrikaları*, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996.
- Koçsoy, Şevket: *Irak Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991.
- Kürkçüoğlu, Ömer: *Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978
- Mango, Andrew: *Sultan’dan Atatürk’e Türkiye*, çev.: Cem Küçük, 1. Baskı, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2011.
- McDowall, David: *A Modern History of the Kurds*, New York: I.B. Tauris, 1996.
- Melek, Kemal: *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1987.
- Miller, David Hunter: *My diary at the Conference of Paris: With documents*, New York, Appeal Printing, 1924, s. 216-304.
<https://archive.org/details/MyDiaryAtConferenceOfParis-Vol4/mode/2up>
- Öke, Mim Kemal: *Musul Kronolojisi*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1987.
- Öke, Mim Kemal: *Musul-Kerkük Dosyası*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.
- Öke, Mim Kemal: *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995, s. 309.
- Sekban, Şükrü: *Kürt Meselesi*, Ankara, Kon Yayınları, 1979.
- Şimşir, Bilal N.: *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1979.
- Şimşir, Bilal N.: *Kürtçülük (1787-1923)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2007.
- Şimşir, Bilal N.: *Lozan Günlüğü*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2012.
- Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye’de Siyasi Partiler: Mütareke Dönemi (1918-1922)*, C. II, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Türkmen, Zekeriya: *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2011.

Yerasimos, Stefanos: *Kurtuluş Savaşında Türk Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, İstanbul, Boyut Yayınları, 2000.

Yergin, Daniel: *Petrol*, çev.: Kamuran Tuncay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.

Değerli Sarıkoyuncu, Esra: “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 18, Aralık, 2007.

Kısıklı, Emine: “Yeni Gelişmeler Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.24, Kasım, 1999-2003.

Mango, Andrew: “Ataturk and Kurds”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 35, No.4, 1999, s. 1-10.

Sever, Tahsin: *1925 Hareketi Azadi Örgütü*, 1. Basım, İstanbul, Doz Yayınları, 2010.

Şahin, İsmail ve Müezzinoğlu, Ersin: “Lokarno ve Musul Kışkırtıcılığı Türk Dış Politikası”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 5, S. 4, 2016, s. 641-676.

Türkmen, Zekeriya: “Özdemir Bey’in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 17, S. 49, 2001, s. 49-79.

Unat, Faik Reşit: “Amasya Protokolleri”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, C. 1, S.18, 1961, s. 359-365.

Çamsoy, Zeynep: Milli Mücadele Dönemi’nde Kürdistan Teali Cemiyeti (1918-1927), *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarih Enstitüsü, 2007.

Çetinkaya, Sevgi: Musul Sorunu, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1989.

Durham, Whitney Dylan: The 1920 Treaty Of Sevres And The Struggle For Kurdish Homeland In Iraq And Turkey Between World Wars, *Dissertation of Doctor Philosophy*, The Faculty of the Graduate College of the Oklahoma State University, 2010.

Bilge, Mustafa L. “Sadabad Pakı”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 35. 2008, s. 381-382.

“Iraq and Kurdish Autonomy,” *Merip Reports*, S.27, Nisan 1974, s. 26.

<https://www.jstor.org/stable/3011338?origin=crossref>

Sadabat Paktı, *Wikipedi*, (Erişim Tarihi: 27.05.2021).

Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Lozan, (Erişim Tarihi: 13.06.2021),

http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf

İnönü Vakfı, Lozan Antlaşması Tam Metni, (Erişim Tarihi: 13.06.2021),

<https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni>